

VAN JOB BASTER TOT GEBEELDHOUDE
SCHELPENGUIRLANDES

door

J.G.J. Kuiper

In het jaar, dat de NMV de verjaring van de tweehonderdste sterfdag van de Zeeuwse arts en natuuronderzoeker Job Baster (1711-1775), schutspatroon van het tijdschrift Basteria, had kunnen gedenken, wandelde ik op een mooie zomerdag door zijn geboortestad Zierikzee. Terwijl ik mij afvroeg in welk huis aan de oude haven Baster wel gewoond kon hebben, viel mijn oog op een sierlijk trapgeveltje op de hoek van het Havenpark. In het Kunstreisboek voor Nederland (1965, p. 528), door Van der Steur en Kalff, staat hierover: "Rijke pilastergevel 'In de Witte Swaen' aan de Oude Haven uit 1658, ingestort na de ramp van 1953, doch herbouwd uit het oude materiaal". Voor mij was het bijzondere van deze gevel de aanwezigheid van twee gebeeldhoude guirlandes van tropische schelpen onder de ramen van de tweede verdieping. De boekhandel Joop Volker te Zierikzee heeft er een fotoprentbriefkaart van (Nr. 369).

Ik stuurde er hier een van aan Mevrouw Van der Feen met de vraag of dit huis - gezien de schelpen - de woning van Baster geweest zou kunnen zijn. Het antwoord was ontkennend. Mevrouw Van der Feen herinnerde mij aan een publicatie van W.S.S. van Benthem Jutting & C.M. van Hoorn over "Oude en nieuwe gegevens over leven en arbeid van Dr Job Baster", gepubliceerd in het Archief van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (1967, blz. 29-70), waarin het werkelijke huis is afgebeeld. Het is een stijlvol herenhuis met twee verdiepingen, elk met vijf schuiframen aan de straatzijde en twee ramen aan weerszijden van de huisdeur. Het ligt in de zelfde huizenrij als "In de Witte Swaen", nl. aan het huidige Havenpark, No. 35. Het is hier, dat dokter Baster zijn praktijk uitoefende, zijn wetenschappelijke onderzoekingen deed, zijn internationale briefwisseling onderhield en ook het "schelpenbuffet" creëerde, dat men nu in het Zeeuws Museum te Middelburg kan bewonderen. Ik koester de stille wens, dat in de gevel van Baster's huis eens een bescheiden gedenksteen wordt aangebracht ter herinnering aan deze grote Zeeuw. Een dergelijke gedenkplaat zou een bijdrage zijn tot het culturele aspect van deze historisch rijke stad.

Ik kom nu terug op de twee merkwaardige schelpenguirlandes. Mevrouw Van der Feen vestigde, voor zover ik weet, het eerst de aandacht op dergelijke conchologische ornamenten, en wel in haar publicatie "Ornamental festoons of the Oostkerk at Middelburg" (door W.S.S. van Benthem Jutting), gepubliceerd in Beaufortia, vol. 15, (Nr. 281), 1968, blz. 15-20 (geill.). De Oostkerk is een achtkantige barokkerk, gebouwd van 1647 tot 1667. Onder elk van de zes ramen is een gebeeldhouwde guirlande. Twee ervan stellen tropische schelpen voor, behorende tot de genera Turbo, Cypraea, Strombus, Lambis, Cassis, Tonna, Murex, Pecten, Tridacna, Hippopus, Cardium en Nautilus. Mevrouw Van der Feen maakte mij attent op de eveneens achtkantige Marekerk te Leiden, waarvan de bouw in 1649 voltooid werd en die ook gebeeldhouwde schelpenfestoenen (=guirlandes) onder enkele ramen heeft.

Sinds het lezen van laatstgenoemd artikel ben ik extra op dergelijke guirlandes gaan letten, en elke keer was het weer een verrassing er een te ontdekken. In Leiden zag ik een schelpenguirlande aan weerszijden van de ingang van de Academische Bibliotheek aan het Rapenburg 70-74. In een gevelsteen staat het jaartal 1687, maar dat hoeft niet te betekenen dat deze guirlandes datzelfde jaar zijn gemaakt en aldaar ingemetseld. Op de plaats waar ze nu zijn, vind ik ze namelijk een beetje zinloos. Even verder, op Rapenburg 48, ligt een statig patriciërshuis met natuurstenen pilasters tot aan de daklijst. Er is thans de St Janschool ondergebracht. Boven 5 van de 9 hoge ramen aan de frontzijde zijn gebeeldhouwde schelpenguirlandes aangebracht. Het bouwjaar van dit huis weet ik niet. Het is echter stellig 17de-eeuws.

Langs een van de grachten van Delft rijdend, zag ik ook een gevel met een dergelijke guirlande, doch ik heb nagelaten er een nauwkeurige aantekening over te maken.

Utrecht biedt een fraai voorbeeld, namelijk het grote gebouw in sobere renaissance-stijl op de hoek van het Janskerkhof en de Drift. Onder elk van de 13 hoge ramen aan de voorzijde en onder de 14 ramen aan de grachtkant van de Drift komen gebeeldhouwde guirlandes voor. Negen van deze guirlandes stellen tropische schelpen voor. De overige bestaan uit vruchten, bloemen en bladeren. Boven de voordeur is een extra zware guirlande van schelpen.

In Franeker zag ik vlak bij het Museum "Coopmanshûs" in de Voorstraat een zeventiende-eeuwse gevel, versierd met enkele schelpenguirlandes.

In Den Haag ken ik slechts één voorbeeld, nl. het Paleis Noordeinde, dat aan de voorgevel van het centrale gedeelte twee schelpenguirlandes bezit.

In de hoofdstad kan men verscheidene voorbeelden van deze ornamentiek aantreffen. Zo bijvoorbeeld aan de Nieuwe Zijds Voorburgwal 274, een guirlande boven de hijsbalk in de verhoogde halsgevel. De gevel van Singel 460, gebouwd door Philip Vingboons, heeft schelpenguirlandes onder de ramen. Een herenhuis aan de Kloveniersburgwal 62, heeft schelpenguirlandes onder twee vensters.

Het fraaiste voorbeeld van gebeeldhouwde schelpenguirlandes zag ik aan de Oude Zijds Voorburgwal 19. De verhoogde halsgevel van natuursteen is aan de top uitbundig versierd met slingers en guirlandes van gebeeldhouwde tropische schelpen. Twee dolfijnen aan weerszijden van de hals zijn half bedolven onder een lawine van schelpen. Boven de hijsbalk is ook een guirlande van schelpen. Het gebouw dateert van 1656.

Buiten Nederland heb ik dergelijke schelpenguirlandes tot nu toe niet gezien. In Parijs, mijn woonplaats, zijn vooral de gebouwen uit de tweede helft van de negentiende eeuw rijk versierd met gebeeldhouwde guirlandes, slingers, trossen, boeketten en maskers, doch steeds inspireerden de beeldhouwers zich op vruchten, bloemen en bladeren. Er zijn uit die tijd hoge gevels, kunstig versierd van het straatniveau tot aan de daklijst met wijnranken in haut reliëf. In heel Parijs ken ik slechts één guirlande die enigszins op de Nederlandse schelpenguirlandes lijkt. Die bevindt zich op de, aan het eind van de negentiende eeuw gebouwde, klokketoren van de Gare de Lyon. Het is een reusachtige guirlande van wel vijf meter lang als onderdeel van een allegorische voorstelling.

Het lijkt mij, dat gebeeldhouwde schelpenguirlandes een typisch Nederlands product van de Gouden Eeuw zijn. Zij werden gemaakt in de tijd van de geregelde vaart op de Oost-Indische Archipel, toen door tussenkomst van de schepen van de O.I. Compagnie, de bevolking van de lage landen kennis maakte met de ongekende pracht van de natuur in de tropen. Talloos waren in die tijd de privé-verzamelingen van exotische natuurproducten, de zg. naturaliënkabinetten. De meeste daarvan zijn verloren gegaan, maar enkele overleefden hun tijd. Zo de rijke collectie van Albert Seba (1665-1736) te Amsterdam, waarvan nu gedeelten in het Museum te Parijs zijn. In Dordrecht bestond omstreeks 1726 een vereniging van bezitters van kabinetten, de zg. Liefhebbers van het Neptunuskabinet. Tot 1699 werkte de kompaniesambtenaar Rumphius aan zijn beroemd geworden "Amboinse Rariteitkamer". Drukkers in Amsterdam en Leiden gaven prachtig geïllustreerde boeken over tropische schelpen uit. Het uitgeven hiervan zou niet lonend geweest zijn als er niet in goede kringen een behoefte aan bestond. Ook kunstenaars legden zich op het afbeelden van schelpen en schelpencollecties toe, zoals de bekende schilders Balthazar van der Ast (alweer een Zeeuw!) Ambrosius Bosschaert, J. van Kessel, Frank Francken. In het museum Boymans-van Beuningen hangt het door Hendrik Goltzius geschilderde portret van de schelpenverzamelaar Jan Geverts. Daar kan men ook een prachtig schilderij van schelpen door Van der Ast bewonderen. Zelfs Rembrandt liet zich op dit gebied niet onbetuigd, hoewel het bepaald niet zijn genre was. Zijn ets van een Conus is overbekend.

Tegen deze achtergrond gezien, zou het mijns inziens verwondering wekken als ook niet beeldhouwers aan de brede belangstelling voor schelpen zouden hebben deelgenomen.